

A HAGYOMÁNYTEREMTÉS KÍSÉRLETE (Csorba Zoltán több mint fél évszázados borsodi irodalomtörténetéről)

PORKOLÁB TIBOR

(EZ VAN) Egy fiatal miskolci gimnáziumi tanár 1942-ben (saját kiadásában) megjelentette *Miskolc és Borsod az irodalomban* című regionális irodalomtörténeti szintézisét. A könyv alapmű lett, legalábbis helyi szinten. Évtizedeken át a *Csorbát* használták (és használják még ma is) a helyi kultúrpropagandisták, a honismereti és várostörténeti vetélkedők résztvevői, az önképzőkori diákság, az irodalmi rendezvények szónokai, a szakkörvezető tanárok, a kulturális rovatok szerkesztői, a helyismereti részleg könyvtárosai, a szakdolgozatot író tanítóképzős lányok, a helytörténeti pályázatok díjazottjai – egyszóval: mindenki. A *Csorba* roppant tekintélynek örvendett, a helyi irodalommal foglalkozó munkák csak a legritkább esetben mondtak le a *Csorba*-citátumok beépítése által nyerhető legitimitásról. Ebből következően a *Csorba* recepcióját a *kultikus attitűd* határozta meg. A kritikainak nevezhető interpretációk szinte teljes hiánya¹ nyilván azzal függött össze, hogy a *Csorba* valóban hiánypótló összegzésnek számított (és bizony még ma is az egyetlen használható regionális irodalomtörténeti kézikönyvnek tekinthető). Tehát: *ez volt* (és bizony *ez van*). Ahogy Kováts Dániel írja: „a helyi irodalmi hagyományoknak máig is legalaposabb ismertetése. Akiknek birtokában van, becses könyvritkaságaik között őrzik, s nincs Miskolc, vagy Borsod megye múltjával foglalkozó szerző, aki Csorba Zoltán könyvét nélkülözni tudná.”² Persze ez a hiánypsziichózis is a *Csorba* nimbuszát emelte. A *Csorbához* ugyanis nem lehetett csak úgy hozzájutni: elkeseredett küzdelem folyt azokért a meglehetősen elhasznált példányokért, amelyek valami különös véletlen folytán (*olvasótermi használatra* bejegyzéssel) megmaradtak a könyvtárakban.³

Nem kis elégedettséggel hozom a (Tisztelt) Olvasó tudomására, hogy a Fekete Pál és Társai miskolci nyomdájában készült 160 oldalas *Csorbának* egy dedikált példánya van a birtokomban.⁴ A címlap belső oldalán ez a (fekete tintával írt) autográf szöveg olvasható: *Porcs Kálmán tanügyi főtanácsos úrnak őszinte tisztelettel Dr. Csorba Zoltán. Miskolc, 1942. dec. 13.* A könyv (a kíméletes használat ellenére) a szétesés határán áll, ráadásul utolsó oldalait vastag kék ceruzával firkálták össze. (Kiradírozhatnám, de nem akarom kiradírozni.) Leltári száma is van a *Csorbának*: 21858, viszont pecsétet (érdekes módon) nem találtam benne. A kötet ugyan hosszabb ideje nálam van, de nem az enyém. A pecséthiány ellenére tudom, hogy a Herman Ottó Múzeum tulajdona. (Melles-

1 Alighanem az egyetlen kivétel *Bán Imre* (1944) alapos kritikája, amelyre – ezúton is köszönöm – Kovács Sándor Iván hívta fel a figyelmem.

2 Kováts, 1991.

3 A hiány(pszichózis) már a múlté: a miskolci Felsőmagyarország Kiadó megjelentette a *Csorbát* a szerző válogatott tanulmányaival együtt (*Miskolc és Borsod az irodalomban. Irodalomtörténeti tanulmányok*, Miskolc, 1994).

4 A (Tisztelt) Olvasónak azt is a tudomására kell hoznom, hogy a *Csorbámat* bizony senkinek sem adom kölcsön.

leg nagyon érdekelne, hogy miként kerülhetett Porcs Kálmán tanügyi főtanácsos úrtól a múzeum könyvtárába ez a 21858-as számú példány.) Tehát nálam van, én birtoklom, használom, lapozgatom, és azt hiszem, még jó ideig nem fog visszakerülni a múzeumi könyvtárba.

(ARRÓL A BIZONYOS LOKÁLIS NÉZŐPONTRÓL) Amikor először vettem kézbe a *Csorbát*, gyanakodva méregettem. Nem tagadom, érdektelen helytörténeti adathalmaznak, valamiféle vicinális historiográfiai próbálkozásnak tekintettem. (Talán egyedül a címlap puritán tipográfiája nem taszított, bár a középre zárt *irodalomban* szó alatt ott éktelenkedett egy vonalkódra emlékeztető, fordított piramis alakú ábracsökevény.) Ezt a szigorú álláspontot az irodalom táj-, illetve földrajzi szempontú vizsgálatával szemben érzett kételyeim táplálták. És mivel egyáltalán nem voltam biztos abban, hogy lehet helyi perspektívából irodalomtörténetet írni (pontosabban: biztos voltam benne, hogy nem lehet, de ha esetleg lehet, akkor sem szabad), alig leplezett ellenszenvvel viseltettem minden ilyen jellegű kísérlettel szemben. (Az a kérdés, hogy lehet-e és szabad-e egyáltalán irodalomtörténetet írni, fel sem merült bennem.) Meg voltam győződve arról, hogy a *regionális közelítésmódból* nem következhet más, mint provinciális lábnyomkultusz, (gyakran kétes hitelességű) topográfiai adatok végtelen halmozása. A helyi irodalmat számomra az jelentette, hogy a helyi költő (helyi prózaíró általában nem volt) néha megkapta a helyi irodalmi díjat, aztán felolvassott a helyieknek azokból a műveiből, amelyek a helyi lapban jelentek meg, és amelyek (talán) fontos szerepet töltek be a helyi tudat formálásában. A helyi irodalmi tradíciók pedig az „ITT JÁRT PETŐFI SÁNDOR”-típusú – rendszerint pontatlan, helyesírási hibáktól hemzsegő – emléktáblákban manifesztálódtak. (Mellesleg: hol nem járt Petőfi Sándor?) És én rezzenéstelen arccal néztem ezeknek az emlékhelyeknek a szívós, kitaró, ám reménytelen küzdelmét a pusztulással: láttam a repedezett márványimitációkat, a kopott aranyozásokat, az elfolyó betűket, az aránytalanul nagy, betonvasból hajlított, rozsdás kampókon lógó mumifikálódott koszorúkat, és azt, hogy előbb-utóbb villanyoszlopot, telefonfülkét állítanak eléjük és festékszóróval fújják le őket. Úgy véltem, hogy ezeket a szomorú kegyhelyeket a helyiek csak azért nem felejtik el, mert (a honismereti mozgalom helyi kádereit és a helyi honismereti szakkör aktivistáit leszámítva) nem is tudnak a létezésükről. A *Csorba* ezt a lokális irodalmiságot látszott közvetíteni a (Tisztelt) Olvasók számára.

Csak jóval később, a *Bevezető* elolvasása után tűnt fel, hogy a *lokális nézőpont problematikussága* Csorba Zoltánt is élénken foglalkoztatta. Meglepetéssel konstatáltam, hogy (ha elmélyült teoretikus alapozottságot hiába is keresnénk nála)⁵ mégsem hagyta reflektálatlanul ezt a témakört, sőt szakmailag releváns kérdései is vannak: „Felvethetjük a kérdést, hogy lehet-e beszélni borsodi tájról, népről és irodalomról? Vajon nem egy irodalmilag illetéktelen közigazgatási fogalom becsempészése-e ez a költészetbe? Sokan talán olyan mesterkéltné rendező szempontnak fogják ezt ítélni, mint görög katolikus magyar irodalomról, vagy a kisiparosok magyar irodalmáról beszélünk.”⁶ Örültem, hogy a *Csorba* szerzője számára sem tűnt teljesen problémátlan szellemi kalandnak egy regionális irodalomtörténeti szintézis megírása. Azt viszont álmélkodva vettem észre, hogy milyen gyorsan rátalált a problémák kiiktatásának (talán leghatékonyabb) módjára. Azzal ugyanis, hogy bevezette az „érzelmi közösség” és „közösségi

5. Ez még akkor is így van, ha a szerző a *Bevezetőben* Taine ún. milióelméletére és Nadler „etnológiai irodalomszemléletére” is hivatkozik.

6. *Csorba*, 1942. 5.

összetartás”, az „azonos emléktartalom” és „hagyománykincs” meglehetősen homályos (bár számára bizonyára jelentéssel bíró) fogalmait, sikerült a felvetett (kellemetlen) problémákat elegánsan, szinte észrevétlenül úgymond a szőnyeg alá söpörnie.

Mert problémák bizony vannak. Az (absztrakt) „hazával” ugyan szembeállítható a (konkrét) „tájhaza” fogalma,⁷ és persze kijelenthető, hogy „aki a tájak lelkét akarja megismerni, forduljon az irodalomhoz”,⁸ viszont arról sem illik megfeledkezni, hogy a jó irodalom sohasem valami „specializált és inkább etnográfiai érdekességű tájirodalom”,⁹ és hogy „a nagy írók sohasem kizárólag egy tájnak az írói”, még akkor sem, ha „mindig belegyökereznek valamely tájba”, mely táj „hangulatainak színét az egész kultúrára vetítik rá”.¹⁰ A *Bevezető*ben vázolt koncepció talányossága („Könyvem nem az irodalomtörténet borsodi kivonata. Figyelemmel követtem az egész nemzeti irodalom fejlődését, de a mi regionális irodalmunkat egységben, önálló fejlődésében is figyeltem.”¹¹), félreismerhetetlenül árulkodott arról, hogy a szerző kísérletet tett pozíciójának meghatározására. Ezt az öndefiníálást annak ellenére is megkísérelte, hogy tisztában volt *irodalmiság és regionalitás* viszonyának (nehezen feloldható) ellentmondásosságával, összetettségével. Egyfelől megkérdőjelezte egy autochton borsodi irodalomtörténet létjogosultságát, másfelől azonban fenntartotta a helyi irodalom önálló fejlődésének lehetőségét; egyfelől elismerte a regionális irodalmiság integratív jellegét, beágyazottságát, másfelől viszont hangsúlyozta a tájirodalmak bizonyos fokú autonómiáját és elkerülhetetlen szeparációját. Minden bizonnyal ez a (sokszor zavaró) kettősség tekinthető a *Csorba* egyik legszembetűnőbb sajátosságának.

És nyilván ez a kettősség vezetett azokhoz az *értékelési zavarokhoz*, amelyek miatt a szerző maga is mentegetőzni volt kénytelen: „Ha a tárgyilagos törekvés dacára is néha túl kedvezőnek tűnne fel bírálatom, az nem a színvonal leszállítása miatt történt. Egyszerű magyarázata a tárgyközelség: közlőrlől, szeretettel vizsgálva a dolgokat azok kissé megnőnek. Ez még nem jelenti az irodalmi pietizmus túlzásait.”¹² A szerző valóban nem külső nézőpontból, nem valamiféle tudományos objektivitás illúziójával konstruálja meg historiográfiai szintézisét. Munkáját a *vállalás és azonosulás* (emocionálisan megalapozott és hitelesített) *gesztusa* hatja át. Ez a „közelség” és „szeretet” grammatikailag a többes szám első személy demonstratív jelenlétében, a birtokos viszony feltűnő gyakoriságában fejeződik ki („városunkban”; „múzeumunkban”; „a mi vidékünk népe”; „a mi hullámozó borsodi tájunk”; „a mi kedves bükki novellistánk”), a szöveg modalitásának szintjén pedig egyfajta állandó emelkedettségben, (diszkrét) érzelmi telítettségben mutatkozik meg.

Ez a hangsúlyozott személyesség és elkötelezettség egyrészt nagyon rokonszenvesé teszi a *Csorbát*, másrészt viszont meglehetősen veszélyes pozícióba kényszeríti: az első lapjától az utolsóig a *vállalható regionalizmus és az öntudatos provincializmus határmezsgyéjén* kell egyensúlyoznia. Ez a (túlzás nélkül állítható) bravúros mutatvány azonban nem mindig sikerül, a szerző néha (megmosolyogtató) patrióta túlzásokra ra-

7 Pl.: „mi lett ez a haza? Elvontság, mint az emberiség. Adjátok vissza az embereknek a tájhozát [...] A nemzet életének melegedőtűzeit a tájhozák közepén kell kigyújtani [...]” (*Németh*, 1934. 77.)

8 *Szabó*, 1988. 128.

9 *Babits*, 1925.

10 *Babits*, 1987. 391.

11 *Csorba*, 1942. 8.

12 Uo. 8.

gadtatja magát: az egyébként valóban kitűnő, miskolci születésű Daykából például így lehet a Balassitól Csokonaiig terjedő időszak nemcsak „legkiválóbb”, hanem „legigazabb” költője¹³; a rimkovács Kovács Lajos így emelkedhet „Borsodompájává”¹⁴; „a legtipikusabb borsodi költőnek” nevezett Lévyból pedig így válhat „a századvég egyik legnagyobb költője”¹⁵. A századvég – a *Csorba* szerint – egyébként is a borsodiaké. Ami lényeges történet ekkor a magyar irodalomban, az mind-mind borsodi literátor nevéhez köthető: „Ha a politikai vezetésben kevesebb is a szerepe a borsodi magyarságnak a század végén, annál jelentékenyebb az irodalomban. Kazinczy Gábor, a bánfalvi remete innen irányítja csendesen az irodalom életét Toldy Ferencsel együtt. 1867-től 1892-ig a miskolci Vadnay Károly szerkeszti egyetlen szépirodalmi lapunkat, a Fővárosi Lapokat. [...] A magyar irodalom vezető lapja, a Budapesti Szemle a borsodi Lévynek és barátainak hatása alatt él, s a nagy irányváltozás, az irodalom századvégi forradalma is borsodi névhez fűződik: Kiss Józseféhez.”¹⁶ Az idézett szövegrész állításai azonban (szinte kivétel nélkül) vitathatóak: nehezen hihető, hogy a „bánfalvi remete” 1850 és 1864 között (akár Toldyval, akár nélküle) *innen* irányította volna az irodalom életét¹⁷; Vadnay csakugyan Miskolcon született, de *miskolcisága* a Fővárosi Lapok szerkesztői teendőinek ellátásában (feltehetőleg) csekély mértékben befolyásolta; a Budapesti Szemlét szerkesztő Gyulai Pál valóban közölte barátjának, a *borsodi* Lévynek néhány költeményét, de ezek a (szerény) munkáscskák a legnagyobb jóindulattal sem lehetnek számottevő hatással „a magyar irodalom vezető lapjára”; a mezőcsáti születésű Kiss József tényleg fontos szerepet töltött be a kor irodalmában, ám „az irodalom századvégi forradalmát” (egyedül) az ő (igaz *borsodi*) nevéhez kötni – meglehetősen merész (sőt vakmerő) vállalkozásnak tűnik. Az idézett szövegrészben a lokális szempont érvényesítése zavaró pontatlanságokhoz, súlyos aránytévesztésekhez, önkényes túlértékelésekhez vezetett. Ezeket a deformációkat a borsodi irodalom jelentőségének elfogadtatására irányuló alkotói hevület ugyan érthetővé teszi, de elfogadhatóvá nem. A „tárgyközelség” nemcsak tendenciózus tárgyi tévedéseket, problematikus kinyilatkoztatásokat eredményezhet, hanem a közlés logikai rendjét is kikezdeheti. Az 1823-ban megnyitott állandó miskolci színházról például ez olvasható a *Csorbában*: „Ez volt Magyarország első állandó színháza [...]”¹⁸. A tendenciózus tárgyi tévedés nyilvánvaló.¹⁹ A szerzőt azonban a görcsös bizonyítási vágy még tovább ragadja, a mondat ugyanis így folytatódik: „a fővárost 10 esztendővel előztük meg”. Látható: a *Csorba* sem mentes sajnos a helyi kultúra legitimációját szolgáló oppozicionális beszédmód (infantilis) retorikájától.

Úgy gondoltam tehát, a *Csorba* szembesül ugyan a lokális nézőpont által felvetett problémákkal (éppen a problémák felismerése, a reflektáltság emeli ki a szokványos helytörténeti munkák sorából), ám e problémákat a gyakorlatban nem mindig tudja megoldani. A hibák és hiányosságok arra figyelmeztettek, a regionális szemlélet nem igazán alkalmas irodalmi jelenségek megközelítésére. A *Csorba* (kultikus) recepciója viszont arra döbentett rá, hogy az ilyen jellegű munkákra mégiscsak szükség van. Úgy

13 Uo. 43.

14 Uo. 134.

15 Uo. 123.

16 Uo. 117–118.

17 Ez az állítás egyébként Csorba Zoltán Kazinczy Gáborról szóló könyve (*Kazinczy Gábor*, Miskolc, 1970 és 1994.) alapján is megkérdőjelezhető.

18 *Csorba*, 1942. 76.

19 A tendenciózus (tárgyi) tévedés a mondat bővítésével könnyen korrigálható. Első változat: „Ez volt Magyarország egyik első állandó színháza [...]” Második változat: „Ez volt a *trianoni* Magyarország első állandó színháza [...]”

tűnt, ha bizonyos elméleti megfontolások diszkreditálják is, a befogadói igények kétségkívül rehabilitálják a regionális közelítésmódot. Fel kellett tennem a kérdést: miért ne lenne lehetséges (és miért ne lenne szabad) megírni a helyi irodalom történetét? Miért ne lenne lehetséges (és miért ne lenne szabad) helyi nézőpontból irodalmat konstruálni? Regionális irodalomtörténetet konstruálni ugyanis annyit jelent, mint sajátos (más) összefüggésrendszerbe, sajátos (más) kontextusba, sajátos (más) játéktérbe helyezni bizonyos irodalmi tényeket. (Ebben a lokális játéktérben például Lévy teljes joggal válhat a népnemzeti irányzat másodrangú költőjéből rajongva tisztelt költőideállá és morális életpéldává.) Be kellett látnom, hogy *a regionális perspektíva az irodalom egyik lehetséges, sőt adekvát nézőpontjának tekinthető*. Olyan közelítésmódnak tehát, amelyet egyfelől a konstrukció igényessége, hatásossága, másfelől az olvasói elvárások kellőképpen legitimálhatnak. Mindebből persze az következett, hogy a *Csorbát* (és a többi lokális irodalomtörténetet) többé nem intézhettem el kényelmes elutasítással: a gyanakvó megértés és a kellelten együttérés vált elfogadható viszonyulási móddá.

(KONSTRUKCIÓ ÉS REPRESENTÁCIÓ) A szerző (feltehetőleg) azért tért ki a helyi nézőpontból fakadó elméleti problémák részletesebb vizsgálata elől, mert úgy vélte, hogy a teoretikus kérdések (egyébként is kétes sikerű) megválaszolásánál fontosabb feladat a borsodi irodalom értékeinek felmutatása, a regionális irodalmi tudat megalapozása. A *Bevezető* arról tanúskodik, hogy a szerző a *múltteremtés* feladatára kívánt vállalkozni: „Itt kínálgott számomra az építő feladat: megkeresni a mi szerény, de számunkra értékes borsodi irodalmunknak múltba vesző szálait. A szerves egészbe: az időbe beállítani, történelemmé fűzni a sok magányos szigetember próbálkozásait, városunk, megyénk apró irodalmi kincseit. Meg akarom mutatni sok, az élet felületén élő miskolcinak, hogy itt is nyúlnak a mélybe ősi kultúrgyökerek, és könnyen felejtő borsodiaknak szeretném megmutatni helyi irodalmunk szépségeit. Szerény művemmel is megkedveltetni kívánám önmagunk előtt is a mi tájunkat, a mi népünket s erősíteni az azonos történelem és kultúra tudatát. [...] Bántott, hogy nem volt még helyi normánk sem. Bántott, hogy értékeinket nem becsültük eléggé, persze mások még kevésbé becsülték. [...] Borsod irodalmi kincse eddig azé volt, aki akarta, mert mi alig törődtünk vele.”²⁰ A *Csorbának* tehát küldetése van: irodalmi múltat kell konstruálnia egy (a közfelfogás szerint irodalmi hagyományokban meglehetősen szegény) régiónak. Nemcsak azt kell meggyőzően bizonyítania, hogy a borsodi irodalom *létezik*, hanem azt is el kell fogadtatnia, hogy a borsodi irodalom (az egyetemes magyar irodalom felől nézve is) *számottevő, jelentős irodalomként létezik*. A regionális irodalmi tradíció megteremtésének igénye, a hatásos demonstráció szándéka persze roppant erőfeszítéseket feltételez, így nem meglepő, hogy a (tagadhatatlanul nagyszabású) vállalkozás heroikus jelleget ölt, a tisztán historiográfiai szakmai feladat patetizálódik és moralizálódik, *a konstrukció lényegében a reprezentációnak rendelődik alá*.

A *Csorba* nem tesz mást, mint elbeszél egy (szépen megkomponált) történetet, mégpedig azért, hogy e történetben megnyilatkozó hagyomány kultúraépítő-kultúra-fenntartó szerepére alapozva kísérletet tegyen a régió szellemi életének átformálására. Hangsúlyosan a jelennek szól ez a borsodi irodalomtörténet. Annak a (történeti) jelennek, amely megszólítható tradíciók hiányában permanens értékválsággal küszködik.

A *Csorba* így minden bizonnyal a (helyi írástudók által pontosan diagnosztizált²¹) *regionális szellemi krízisre adott válaszként* is értelmezhető. „A mi pátriánkban a folyóiratok abbamaradnak – olvasható a *Bevezetőben* –, az irodalmi életnek csak szalmalángfényeit, egy-egy személyhez kötött fellángolásait emlegethetjük. [...] Az új irodalmi szervezők, kezdeményezők sokszor nem is tudták, hogy előttük történt-e már valami. Az újabb munka nem folytatás volt, hanem előlrőlkezdés. Így veszték el kialakulófélben levő irodalmi hagyományaink, ezért történelmietlen Miskolcon az irodalmi élet.”²² Ez a lokális értékválság – a *Csorba* szerint – csak részben a helyi irodalmi hagyományok hiányának következménye, sokkal inkább a mégiscsak létező (szerény) tradíciókkal való közösségi dialógus problematikusságára vezethető vissza. Nagyon valószínű, hogy éppen a helyi literátus köztudat dialógusképtelenségének felismerése készíthette a szerzőt irodalomtörténetének megírására. Innen nézve a *Csorbának* kettős funkciója van: egyrészt tudatosítania kell az irodalmi múlttal való kommunikáció súlyos zavarait, másrészt hatásos példát kell mutatnia a hagyománnyal való konstruktív párbeszédre.

Nem véletlen, hogy a *Csorba* terjedelmesebb része *regionális irodalomtörténeti adattárnak* tekinthető, hiszen a szerzőnek kísérletet kellett tennie a megszólíthatónak vélt helyi hagyomány felmutatására. Tehát aprólékos filológiai kutatómunkával össze kellett gyűjtenie azokat a literátorokat (biográfiai adatokkal) és műveket (receptiótörténeti adatokkal), amelyek egyfajta lokális irodalmi kánont alkothatnak. A helyi alapművek hiánya egyenesen arra kényszerítette a szerzőt, hogy már-már *topográfusi és bibliográfusi szerepkörre* is vállalkozzon: a *Csorba* néhol (leginkább a XVI–XVIII. századi egyházi írókat és műveiket bemutató fejezetek esetében) inkább emlékeztet valamilye borsodi irodalmi topográfiára, regionális irodalmi bibliográfiára, mintsem koncepciózus irodalomtörténetre.²³

A hagyománykonstruálás felelősségteljes művelete során a szerző számára minden bizonnyal nyilvánvalóvá vált, hogy a helyi irodalmi múlt ugyan viszonylag könnyen megteremthető, ám annál nehezebb olyan irodalmi tradíciót prezentálni, amely a lokális szempontokon túl is dialógusképes, azaz az egyetemes magyar irodalmi kánon(ok) részét képezheti. Másképp fogalmazva: a szerző számára (feltehetőleg) nem elsősorban a helyi hagyományok demonstrálása jelentett igazi kihívást, sokkal inkább problematikus feladatnak mutatkozott a *lokális kontextuson kívül is jelentős* borsodi szerzők és művek produkálása. Csakis ezzel magyarázható ugyanis a szerzőnek az az

21 E szomorú tünetek regisztrálása a miskolci szellemi (irodalmi) viszonyokkal foglalkozó áttekintések elmaradhatatlan kellékvé vált: „valamelyes egységes irányban kifejlett helyi irodalomról [...] korántsem beszélhetünk. A vidéki város szűk keretei, sokszor aprólékos, kicsinyes viszonyai, az érvényesülés csekély tere, számos kiváló szellemünk mellett is lehetetlenné tette annak kifejlését [...]” (*Szendrey*, 1911. 196.); „Miskolc az irodalom szempontjából mindeztideig terra incognita volt az ország közvéleménye és irodalmi körei előtt. [...] Miskolcon csak elszórtan felbukkanó irodalmi jelenségek voltak, de irodalmi kultúráról beszélni sem lehetett.” (*Hajdú*, 1926. 5.); „Miskolc – irodalmi szempontból – sohasem volt jelentékeny hely. Nem volt főiskolája, mint Pozsonynak, Debrecennek, Sárospataknak, Kolozsvárnak, Pécsnek. [...] Olyan sajtója, mely az irodalmi törekvéseket szolgálhatta volna, szintén nem volt, csak a háború után. Úgyszólván egyetlen előfeltétele sem volt meg egy erőteljes irodalmi élet keletkezésének, kibontakozásának.” (*Halmay-Leszih*, 1929. 240.); „Miskolcnak nincs [...] magasabb szellemi egysége, laza város. Házai fölött nem lebegnek a kultúra múzsái és a századok árnyai [...]” (*Szabó*, 1938. 265.)

22 *Csorba*, 1942. 4.

23 Bibliográfusnak viszont a szerző meglehetősen hanyag; meglepően sok pontatlanság és nyomdahiba található a kötetben. (A „kisebb-nagyobb elírások” hosszú listáját adja *Bán Imre* említett kritikája.) A tévedések, hibák viszonylag nagy száma tette szükségessé, hogy a *Csorba* új kiadása (Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1994.) *javított* kiadásként jelenjen meg.

eljárása, amellyel még a XIX. századi egyházi-teológiai és tudományos értekező prózát is (úgymond) beemelte az irodalomtörténetbe. Az irodalom fogalmának ez a kitágítása tette lehetővé, hogy a regionális irodalmiság tekintélyét országos viszonylatban is kiemelkedő tudományos teljesítmények támasszák alá. Ahogy a szerző írja a *Bevezető*ben: „Ha azonban a teljes irodalmat vesszük tekintetbe – költőt és tudományost – akkor kitetszik, hogy Miskolc és Borsod valóban sok kitűnőséget adott a nemzetközösségnek.”²⁴ Így válhatnak a helyi irodalmi hagyomány részévé például Nagyváthy János gazdaságtudományi, Vályi K. András nyelvészeti, Benkő Sámuel orvostudományi, Herman Ottó állattani és néprajzi, Szendrei János történetírói munkái.

(HAGYOMÁNYŐRZŐ TELEOLÓGIA) Bár a *Csorba* sokkal inkább tekinthető leltárszerű összefoglalásnak, semmint módszertanilag következetes historiográfiai szintézisnek, mégis felismerhető benne valamiféle elméleti irányultság. Már a *Bevezető* is figyelmezteti a (Tisztelt) Olvasót arra, hogy a szerző „szellem- és fejlődéstörténeti összefüggésben”²⁵ próbálja megírni Borsod irodalomtörténetét. És valóban: a regionális vonatkozású adathalmaz különös módon elbeszélhető történetté rendeződik, a látszólag pozitivistá szemléletű lokális „bestiárium” mögött egy (esetlegesen érvényesített) *fejlődéstörténeti koncepció* körvonalai sejlenek fel. A *Csorba* célképzetes szemléletmódja olyan fejlődési folyamatként látta a borsodi irodalom történetét, melynek kiindulópontja a (valószínűleg) Boldván keletkezett *Halotti beszéd és Könyörgés*, fontos állomása „az egyházi irodalom kora” (Geleji Katona István, Kelemen Didák) és a felvilágosodás időszaka (Gvadányi János, Dayka Gábor, Vályi Nagy Ferenc, Ungvárnémeti Tóth László), csúcspontja pedig vitathatatlanul „Lévay és Vadnay kora”.²⁶

A meglehetősen terjedelmes (sőt, a kötet arányait is megbontó) Lévay-fejezet egyértelművé teszi, hogy a regionális irodalmi fejlődés összegzője és beteljesítője csakis „a Mikes költője” lehet. A *Csorba* feltehetőleg azért jeleníti meg Lévayt a lokális irodalmi kánon fő figurájaként, mert életműve egyszerre alkalmas a szerző konzervatív irodalomszemléletének, valamint az egyetemes és a regionális irodalmiság szerves egységén alapuló értékfelfogásának demonstrálására. A *Csorba*-féle Lévay ugyanis egyfelől *modernségellenes jelképként, a hagyományörző mentalitás költőideáljaként* jelenik meg: „Külföldet sohase látott, nincs is költészetében semmi különtség, divatos érzelgősség vagy formai szecesszió; de van gyökeres magyar szellem, magyar kedély, magyar józanság. [...] Ha megtanuljuk nemcsak a cifrát, a hangosat, a mindenáron való újat becsülni, hanem a csendes, szerény, bölcs lelkeket is, akkor Lévay értéke növekedni fog.”²⁷

A *Csorba* azonban nemcsak kedélyes konzervativizmusa, már-már anakronisztikus szentimentális-biedermeier poétikája és idillteremtő horatiusi életelvei miatt ülteti „Borsod vármegye aranytollú főjegyzőjét” a helyi irodalom trónusára, hanem elsősorban azért, mert az öreg költő „szerette Borsodot, és mindig hű maradt hozzá”.²⁸ A szerző nem győzi elégszer hangsúlyozni, hogy Lévay „93 évéből 88-at itt élt le

24 *Csorba*, 1942. 8.

25 *Uo.* 8.

26 Ezért nincs teljesen igaza *Bán Imréné*nek, amikor azt hangsúlyozza, hogy „első sorban a borsodi származású vagy itt működött írók adatainak összeállítását kapjuk a bevezetésben megjelölt »szellem- és fejlődéstörténeti összefüggések« feltárása nélkül.” (1944. 206.).

27 *Uo.* 131. és 133.

28 *Uo.* 132.

közöttünk”²⁹, hogy „Borsod szülötte és halottja [...] 65 évig volt egyfolytában miskolci lakos, próféta a maga hazájában”³⁰. Lévay így válik „a legtipikusabb borsodi költővé”³¹, hiszen (és a *Csorba* itt valószínűleg Péterfy Jenő Lévay-kritikájának gyakran idézett tételéhez³² kapcsolódik) „a borsodi tájat is ő emeli be az irodalmi tudatba”³³: „Költészetében nemcsak fizikai tájunk rajza válik ki élesen – viszi tovább a gondolatot a szerző –, hanem a borsodi lelki táj is. Így válik költészete regionális lírává. Amit Csokonai Debrecennek, Petőfi a Nagy-Alföldnek, Mikszáth a palócföldnek, azt jelenti Lévay nekünk. Színünk és szellemünk, tájunk és vágyunk Lévayban találta meg a költői hangot legigazabban.”³⁴ Érdemes megfigyelni, hogy a szerző ugyan „regionális líráról” beszél, de ebbe beletartozónak véli Csokonait, Petőfit és Mikszáthot is. Azaz értelmezése szerint a regionalizmus nem egyenlő a provincializmussal, hanem éppen ellenkezőleg: a legjelentősebb írói életművekben is jellegadó sajátosságként ismerhető fel.

A szerző szinte aggályosan ügyel arra, hogy ez a *kultikus Lévay-portré* ne kerüljön ellentétbe a magyar irodalom értékrendjével: nemcsak a „tájhaza” reprezentatív lírikusaként interpretálja Lévayt, hanem azt is hangsúlyozza, hogy ez a miskolci literátor Arany János, Tompa Mihály és Gyulai Pál barátja, az ún. népnemzeti irányzat tekintélyes képviselője, „a századvég egyik legnagyobb költője” volt. Úgy tűnik, a szerző Lévayban találja meg lokális nézőpont és egyetemes érték tudat összeegyeztethetőségének lehetőségét. Olyan alkotót sikerül ugyanis felléptetnie a *borsodi irodalom szimbolikus vezéralakjaként*, aki nemcsak regionális jelentőséggel bír, hanem a nemzeti irodalom kanonizált tekintélyének számít.

A *Csorba* által közvetített Lévay-kultusz talán arra is magyarázatot adhat, hogy a szerző miért nem foglalkozik a régió XX. századi irodalmával. Mert az azért mégiscsak furcsának tűnik, hogy egy 1942-ben megjelenő regionális irodalomtörténeti szintézis egyszerűen nem vesz tudomást az utolsó fél évszázad irodalmi fejleményeiről. A szerző persze nehezen cáfolható érvekkel próbálja bizonyítani eljárásának indokoltságát: „Az elhunyt írók közül csak azokkal foglalkoztam, akik 1899 előtt kezdettek írni. Élő írókról nem írtam. Két okból. Egyrészt láttam [...], hogy a kortárs távlat nélkül sok tévedésbe eshet. Másrészt a ma dívó személykultusz illetmánának állandó áthágása nélkül ezt nem is lehetne megírni.”³⁵ Bármennyire is meggyőzőnek tűnnek ezek a (hol szakmainak látszó, hol morális alapozottságú) indokok, a szerző mégsem árulja el e feltűnő hiány valódi okát. Nem meri ugyanis bevallani, hogy feltételezhetően azért zárja le irodalomtörténetét a századvég áttekintésével, mert idegenkedik az irodalmi modernség XX. századi jelenségeitől. Mivel a *Csorba konzervatív irodalomszemlélete* alapján a

29 *Uo.* 132.

30 *Uo.* 124–125.

31 *Uo.* 124.

32 „Ami Petőfinek az Alföld, az Lévaynak a Sajó vidéke. [...] költőnknek sikerült ezt a vidéket a magyar költészet tájképei közé emelni.” (Péterfy, 1983. 685.)

33 *Csorba*, 1942. 132.

34 *Uo.* 132. Egyébként erre a miskolci Lévay-kultuszra Krúdy Gyula is felfigyel *Miskolci koszorú* című írásában: „Ami a költőket illeti: bájosan ragaszkodnak az öreg Lévay József emlékéhez, akinek elmúltával többé nem sokat számítanak azok a poéták, akik már nem járnak Kazinczy-kabátban. A tiszteletre méltó öregúr, akit harmonikás nadrágjában, pátriárkai egykedvűségével néhány év előtt magam is láttam a kaszinó felé baktatni: jó darab időre befütyentette itt az útját a borotvált modern költőknek, akik néha borozás nélkül is mámorosnak vagy félbolondnak teszik magukat. Ha itt valaki ismét a város költője akar lenni, annak legalábbis akadémiusnak kell lenni, művelnie kell az ódát, a komoly lírát, és nem szabad megretírálni a nehéz borok elől. A régi megkopott házak mentén tulajdonképpen napjainkban is Lévay József törekeny, őszbe borult alakja suhan tova, amikor költészetre fordul a beszéd.” (Krúdy, 1989. 176.)

35 *Csorba*, 1942. 8–9.

századforduló és a századelő (modern) irodalmának művészi teljesítményei meglehetősen kérdésesnek mutatkoznak, a XX. század áttekintésére is vállalkozó historiográfiai szintézis csakis értékcsökkenési folyamatként, valamiféle *hanyatlástörténetként* volna képes bemutatni a helyi irodalom történetét. Ezt azonban a szerző (a *Bevezetőben* körvonalazott didaktikus szándékból is következően) mindenképpen el akarja kerülni. A borsodi literatúra (Lévay költészetében kiteljesedő) szép története csak azon az áron konstruálható meg, hogy a közelmúlt és a jelen csupán feltűnő hiányában lehet jelen a kötetben.

(*KISEBBSÉGBEN-RETORIKA*) A tendencia viszonylag könnyen felismerhető: a *Csorba* egyre bizonytalanabb, egyre több szakmai problémát rejt, ahogy a XX. század felé közeledik. A kötet utolsó fejezeteiben a népi írói mozgalom (leegyszerűsített) ideológiája, beszédmódja válik meghatározóvá. Néhol egyenesen a Szabó Dezső-i jobboldali radikalizmus és a *Kisebbségbent* író Németh László elhíresült téziseivel, hatásos frazeológiájával találkozhat az olvasó (pl. „A sietve, sokszor csak érdekből, vagy csak a bőrrük felületén asszimilált ügyeskedők tömege tör az élre, híg magyarok válnak a törzsmagyarország vezetőivé.”³⁶). Ez a *durva ideológiai deformáció* oda vezet, hogy az irodalmi értékekre oly fogékony tudós-tanár egyszer-kétszer hihetetlenül nívótlan kijelentésekre ragadtatja magát: „Igazi mély magyar szellemű, magyar költői alkotások nem is születnek a század végén. [...] Nemzeti és erkölcsi tartalom nélkül az irodalom fokozatosan üresedik, veszedelmesen sodródott költészetünk a nemzetköziség, a lelki nihilizmus, a l'art pour l'art művészietlen kaosza felé.”³⁷ A szellemi krízisnek ez a látomása persze a torz optika következménye – a szerző egyszerűen nem vesz tudomást a századforduló nagyszerű teljesítményeiről.

Rendkívül érdekes például a *Csorba* Kiss József-képe. Egyfelől – mint helyi alkotót – irreálisan felértékelí (,,a századvégi irodalmi forradalom vezére”), másfelől – mint ún. modern művészt – lényegében elutasítja (,,A frissen asszimiláltak mohóságával akart a kiváló költők sorába törni. [...] Egészében mégis bomlasztó költészet ez, a perditák erkölceiről énekel, énkultuszt hirdet, idegen világnézetet terjeszt, a formai hagyományokat gunyolja”³⁸). Ennek az anti-Lévayvá formált Kiss Józsefnek az ürügyén a szerző a modern irodalom egész bűnlajstromát bemutatathatja. A Kiss József-portré azért is különös figyelmet érdemel, mert itt válik leginkább érzékelhetővé az utolsó fejezetek problematikussága: a szerző ugyanis nem képes feloldani *az ideológiai korlátok és az értékelő elkötelezettség közötti ellentmondásból* fakadó (korántsem termékeny) feszültséget. Ez a konfliktus már-már explicit módon jelenik meg az ilyen típusú mondatokban: „Bármennyire nem magyar is a Hét szelleme, az a jelentősége megmarad, hogy ha idegen varázsigékkel is, de merte költögetni a tetszhalott magyar költészetet és az eltompuult szellemet.”³⁹ Nyilvánvaló, hogy ezzel az elméleti felkészültséggel és irodalomfelfogással a XX. század első felének még lokális szempontú irodalomtörténetét sem lehet megírni.

A *Csorba* ma már inkább (fontos) kultúrtörténeti dokumentumként, (néhol pontosításra szoruló) regionális irodalmi adattárként, és nem (korszerű) irodalomtörténeti szintézisként olvasható. (Már csak azért sem, mert megjelenésének pillanatában sem számított korszerű irodalomtörténetnek.) Fontossága elsősorban abban áll, hogy kísérel-

36 Uo. 117.

37 Uo. 117.

38 Uo. 140–141.

39 Uo. 141.

tet tett (egy lokális irodalomtörténeti kánon létrehozásával) a borsodi irodalmi hagyományok felmutatására, a múltteremtésre, s ezzel talán a regionális szellemi (ön)tudat, a helyi kulturális (ön)azonosság megalapozására. Ebből következően főként *helyi* jelentőséggel bír, a *regionális* művelődéstörténet egyik alapműveként tartható számon, még akkor is, ha az egyetemes magyar irodalom felől nézve sem tekinthető teljesen érdektelen összegzésnek. A *Csorba* ugyanis felhívja a figyelmet néhány, a nemzeti irodalmi kánon(ok)ból (méltatlanul) kihullott, elfelejtett (pl. Vályi Nagy Ferenc, Ungvárnémeti Tóth László, Csenkeszfyai Poóts András), vagy félreértelmezett, alulértékelt (pl. Dayka Gábor, Déryné, Kazinczy Gábor) alkotóra és alkotásra – támpontot nyújtva ezzel az (elkerülhetetlen) rekanonizációkhoz.

IRODALOM

Babits Mihály

1925 Pécsi Napló, dec. 25.

1978 Magyar irodalom, Esszék, tanulmányok I., Bp.

Bán Imre

1944 Csorba Zoltán: Miskolc és Borsod az irodalomban, Egyháztörténet, II. évfolyam, 1–2. füzet (jan.–jún.)

Csorba Zoltán

1942 Miskolc és Borsod az irodalomban, Miskolc

Hajdu Béla

1926 Eddig – ezután, Csokor. Miskolci antológia, Miskolc

Halmi Béla–Leszih Andor

1929 Miskolc, Bp.

Kováts Dániel

1991 Csorba Zoltán borsodi irodalomtörténetéről, Látókör, Észak-Magyarország, márc. 30.

Krúdy Gyula

1989 Miskolci koszorú, Irodalmi kalendárium, Bp.

Németh László

1934 Mozgalom, Tanú II.

Péterfy Jenő

1983 Lévay József: Újabb költemények, P. J. Vál. művei, Bp.

Szabó Zoltán

1938 Cifra nyomorúság, Bp.

1988 Szerelmes földrajz, Bp.

Szendrei János

1911 Miskolc város története (V.), Miskolcz

EIN VERSUCH ZUR TRADITIONSSCHAFFUNG (ÜBER ZOLTÁN CSORBA UND SEINE MEHR ALS FÜNFZIG JAHRE BORSODER LITERATURGESCHICHTE)

Im Jahre 1942 erschien in Miskolc das Buch *Miskolc und Borsod in der Literatur von Zoltán Csorba*, das bei den ortsansässigen Lesern recht bald unwiderrufliches Ansehen erlangte. Erlären läßt sich dies wohl damit, daß diese Arbeit die erste und bis heute auch einzige literaturhistorische Synthese über die Literatur der Region darstellt. Mit welchem Kult dieses Werk aufgenommen wurde, zeigt sich darin, daß es kaum eine Interpretation gibt, die Anspruch auf Kritik an dem Werk erhebt. Mit der vorliegenden Arbeit unternehme ich – in diesem Sinne – den Versuch, diesem Mangel abzuhelpfen, und zwar angeregt durch die Tatsache, daß im Jahre 1994 die zweite Ausgabe von Csorba erschienen ist (Oberungarischer Verlag, Miskolc).

Bei einer regional ausgerichteten Literaturgeschichte taucht das Verhältnis von lokaler Perspektive und Literarischem als unausweichliches Problem auf. Auch Zoltán Csorba stellt die Frage, ob es überhaupt möglich sei, aus lokaler Perspektive heraus eine Literaturgeschichte zu schreiben. Doch obwohl er die unlösbaren Probleme deutlich sieht, beantwortet er diese Frage auch gleich mit einem Ja. Somit gelingt es ihm nicht, gewisse Widersprüche zu lösen. Einerseits stellt er die Daseinsberechtigung einer autochtonen Borsoder Literaturgeschichte in Frage, andererseits behält er die Möglichkeit der eigenständigen Entwicklung einer lokalen Literatur vor. Dieser Zwiespalt führt natürlich zu Schwierigkeiten in der Einschätzung. Das betont Persönliche und die Verpflichtung gegenüber der Literatur von Borsod verleihen dem Werk Sympathie, drängen es gleichzeitig aber in eine recht gefährliche Position, denn es hat in jedem Moment zwischen akzeptierbarem Regionalismus und selbstbewußtem Provinzialismus auszugleichen.

Wahrscheinlich weicht der Verfasser daher einer eingehenderen Untersuchung theoretischer Probleme aus, die von lokalen Aspekten herrühren, da er meint, daß seine Aufgabe darin bestünde, die Werte der Borsoder Literatur aufzuzeigen und damit auch das regionale Literaturbewußtsein zu stärken. Er übernimmt so die schwere und verantwortungsvolle Aufgabe der Vergangenheitsschaffung. Er hat nicht nur den Beweis zu erbringen, daß es eine Borsoder Literatur gibt, sondern er muß auch die Akzeptanz erringen, daß die Borsoder Literatur (auch von der gesamten ungarischen Literatur her gesehen) als eine ausschlaggebende und bedeutungsvolle Literatur existiert. Auf diese Weise wird die historiographische Aufgabe zur Botschaft, die Konstruktion ordnet sich der Repräsentation unter. So ist es nicht von Zufall, daß der Autor hier auch zum Topographen und Bibliographen wird, denn (in Ermangelung jeglicher Vorgeschichte) muß er hier den Versuch unternehmen, einen lokalen Literaturkanon zu schaffen.

Miskolc und Borsod in der Literatur wird heute eher als wichtiges kulturhistorisches Dokument und als eine der Präzisierung bedürftige regionale Literaturkartei, denn als zeitgemäße Literaturgeschichte aufgefaßt. Die Bedeutung des Bandes besteht vor allem darin, daß hier versucht wurde, literarische Traditionen in Borsod aufzuzeigen, um damit das Fundament für eine lokale kulturelle Selbstidentifikation zu legen.

Tibor Porkoláb